

Розвиток кооперації у сільському господарстві

Ревуцька А.О. – к.е.н., ст. викладач

Уманський національний університет садівництва

Особливе місце в еволюції відносин власності та сталого розвитку аграрного сектора економіки займає кооперативна власність. Упродовж майже 200-річної історії кооперативи виробили комплекс певних правил (принципів), які дозволяють їм успішно працювати в інтересах своїх членів. Відмова від таких принципів загрожує втратою кооперативами своєї ідентичності, переведенням в іншу господарську одиницю.

В Україні вперше принципи кооперації були сформульовані в Законі України «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 року¹, до яких (принципів) можна віднести: добровільність вступу, відсутність проблем при виході, соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво, рівне право голосу, вільний вибір діяльності, турбота про громаду та ін. Реалізація кооперативних принципів забезпечує кооперативу його соціальну спрямованість, конкурентну стійкість, монопольну автономію та незалежність.

Очевидно, що всі названі та інші принципи кооперативної діяльності містять в собі більшість інституційних ознак, які обмежують чи стимулюють діяльність людини в кооперативних структурах. З іншого боку, кооперативна власність та кооперативна діяльність витісняє з сфери виробництва та обміну різні види посередників, трейдерів, спекулянтів тощо. І тим самим сприяє зменшенню трансакційних витрат та здешевленню сільськогосподарської продукції.

Багато науковців з'ясовують зовнішню форму кооперації, головним чином, організаційну, у відриві від її першооснов. Такий підхід призводить до спрощеного розуміння її соціально-економічного змісту, історичних умов

¹ Закон України «Про споживчу кооперацію» » [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.

виникнення, змішування понять «кооперативна власність», «кооперація праці», «кооперація», «кооператив» тощо.

Кооперація, як добровільне об'єднання праці та власності для досягнення суспільних цілей виникла в епоху промислової революції в найбільш розвинутих країнах Європи. Бурхливий розвиток машинного виробництва посилив процеси усупільнення і змінив зміст праці. Характер праці став набувати рис складної кооперації. Поступово почала формуватися нова система суспільної праці, де її поділ, а значить кооперація, посідали особливе місце.

Л. Павлоцький вважав, що кооперативами є добровільні об'єднання осіб зі змінним складом і матеріальними засобами, які організовують господарську діяльність чи працю своїх членів на засадах взаємодопомоги, та рівності прав членів в управлінні. Такі угруповання мають на меті сприяти матеріальному зростанню їх членів, їхньому культурно-освітньому розвитку, діяти на основі зареєстрованих у відповідних органах статутів².

Слушно зауважує С. Бабенко, що кооперативна власність є різновидом колективної форми власності, але має двоїтий характер: вона органічно поєднує часткову (подільну власність) та загально-спільну (неподільну власність) частини³. Тобто в кооперативній власності починає поєднуватися колективність з індивідуальністю, відбувається розмежування власності на засоби виробництва (неподільної, колективної) та колективно-індивідуальне привласнення результатів виробництва (подільну власність).

Однак при розробці концептуальних проблем кооперації сучасні дослідники більшою мірою спираються на досвід їх розв'язання у працях українських і російських вчених першої третини ХХ ст.

Саме з цим, на наш погляд, пов'язанні нескінченні суперечки сучасних дослідників навколо однієї з центральних у концепції кооперації проблем – неприбутковості або прибутковості кооперації, задоволення потреб членів

² Павлоцкий Л. Основные начала кооперативного права СССР / Л. Павлоцкий. – Л., 1925. – 341 с.

³ Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці / С. Г. Бабенко. – К. : Наукова думка. – 2003. – 332 с.

кооперативу, чи отримання прибутку. Останнім часом в цій дискусії «перемагає» друга точка зору.

Відомий сучасний теоретик та організатор кооперативного руху в Україні С.Бабенко вважає, що кооперативні системи, в яких питома вага найманої праці перевищує 50 %, перестають бути кооперативними, а тому визначаються дослідником як «квазікооперативні»⁴. Хоча зрозуміло, таке розмежування тут досить умовне. Отже, виникають підстави для теоретичного осмислення того, яких конкретних економічних форм руху набуває дохід, як загальна форма реалізації кооперативної власності. Викладені вище міркування підводять нас до думки про те, що об'єктивний перехід від простих кооперативних форм, метою яких є задоволення економічних, соціальних, духовних, культурних інтересів членів кооперативу, до більш складних відбувається одночасно з певною декооператизацією, тобто відходом від традиційної кооперації, та її комерціалізацією.

На сьогодні у світі існує три основні види кооперативів: споживчі, кредитні та сільськогосподарські (рис.1).

Як стверджує більшість дослідників кооперативного руху, однією з важливих тенденцій розвитку кооперації в розвинутих країнах стає багатогалузева диверсифікація їх діяльності, створення складних та крупномасштабних організаційних структур, поєднання різних типів та видів кооперації, що дозволяє членам таких утворень усувати слабкі сторони їх традиційної організації та більш ефективно пристосовуватись до посилення конкуренції, особливо в умовах глобалізації економіки. Усім таким кооперативним новоутворенням властивою є власне кооперативна форма власності. Проте, якщо в класичних формах органічно поєднувалися капітал - власність і капітал - функція, тобто особисті і колективні інтереси, що дозволяло об'єднати соціально-економічні, трудові, підприємницькі функції

⁴ Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці / С. Г. Бабенко. – К. : Наукова думка. – 2003. – 332 с.

членів кооперативу, то лібералізація умов господарювання дала поштовх для розвитку нових форм більш високого порядку та модифікації класичних.

Рис. 1 Види кооперативів⁵

У зв'язку з цим важливо зазначити, що в сучасній економіці почав інтенсивно розвиватися процес поєднання власного капіталу кооперативів та капіталу підприємств інших організаційно-правових форм, що стає економічною основою змішаної форми власності. При цьому до числа членів кооперативу (пайовиків) приєднуються інші особи, які внесли капітал у формі грошових коштів, майна та інших активів.

Таке залучення до кооперативного сектору економіки некооперативного капіталу дозволяє формувати, крім класичного типу, такі її сучасні різновиди, як орендно-кооперативні, акціонерно-кооперативні, змішано-кооперативні (приватні, колективні, державні). Такі кооперативи та їх об'єднання функціонують як важливий ринковий засіб, що сприяє підвищенню рівня

⁵ Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010.– №12 С.103-108.

зайнятості, вирішенню багатьох соціальних проблем, а також забезпечує конкурентну альтернативу транснаціональним компаніям. До того ж залучення стороннього капіталу дає можливість збільшити обсяги фінансових ресурсів, створити умови для їх переміщення із галузі в галузь залежно від зміни ринкової кон'юнктури, тобто підвищити мобільність кооперативного капіталу в цілому. Така диверсифікація кооперативного капіталу дозволяє також більш ефективно розподіляти ресурси між кооперативними і некооперативними секторами економіки. Проте слід погодитися з думкою окремих дослідників, що об'єднання кооперативного капіталу на акціонерній основі в певній мірі «вимиває» переваги кооперативних форм у частині соціального захисту своїх членів⁶⁷.

Коопераційні підприємства, організації – складові АПК – природно прагнуть до об'єднання, інтеграції. Причому ця тенденція посилюється з кожним роком шляхом створення кластерних структур.

В АПК існують реальні можливості для горизонтальної інтеграції споживчої аграрної кооперації та створення спільних об'єктів і структур постачальницького, маркетингового, збутового, переробного характеру.

На селі розгалужена мережа об'єктів споживчої кооперації може ефективно взаємодіяти з аграрною кооперацією. Формування в АПК обслуговуючої кооперативної інфраструктури на базі торговельних, заготівельних і переробних об'єктів споживчої кооперації дасть змогу суттєво знизити витрати й час, що сприятиме створенню моделі. Це дозволить створити модель інтегрованої кооперації в аграрній сфері.

На основі вертикальної кооперації можливе об'єднання сільськогосподарських, споживчих, кредитних, зберігаючих, переробних кооперативів з метою створення господарських систем із завершеним технологічним циклом, наприклад, виробничо-збутових, агропромислово-

⁶ Гончарук Я.А. Кооперативний сектор економіки і економічний розвиток України / Я. А. Гончарук // Вісті. – 2000. – 23 листопада.

⁷ Лукінов І. І. Ринкові трансформації національної економіки і споживча кооперація України: проблеми сучасного розвитку / І. І. Лукінов. – Львів: Коопосвіта, 2012. – 214 с.

торгових, постачальницько-збутових кооперативних об'єднань. Виходячи з досвіду багатьох країн, не виключена можливість інтеграції споживчої та кредитної, аграрної й кредитної кооперації у межах АПК. Об'єднання кооперативів на базі горизонтальної кооперації та інтеграції створюватиме багатомірну структуру АПК⁸.

На нашу думку, обслуговуючі кооперативи в нашій країні необхідно на законодавчому рівні визнати неприбутковими. Не можна вважати справедливим той факт, що селянському кооперативу доводиться платити, наприклад, за зібране ним у мешканців сіл молоко, податок на додану вартість.

Щодо споживчої кооперації слід зазначити, що вона має відновити втрачені нею позиції із заготівлі аграрної продукції у її виробників (передусім - населення та фермерських господарств), створити відповідні збутові кооперативи й овочесховища на кооперативних засадах, впроваджувати прогресивні технології виробництва продукції, розширювати її асортимент і підвищувати конкурентоспроможність.

Розвиток кооперації в сільському господарстві гальмується низкою факторів, серед яких: недосконалість державної політики (насамперед - відсутність належної допомоги товаровиробникам); монополізація ринків; пасивність сільського населення, відсутність лідерів, слабкість соціального капіталу на селі; недостатній рівень контролю імпорту продукції; нестача відповідних сум фінансових ресурсів для створення та ефективного функціонування сервісних кооперативних формувань.

Стосовно переробних підприємств необхідно сказати, що для одержання достатніх обсягів якісної сировини вони мають сприяти створенню відповідних спільних із сільськогосподарськими підприємствами і дрібнотоварними господарствами населення кооперативних формувань. Підприємства, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції, мають сприяти й створенню кооперативів із заготівлі відповідних видів сировини та їх

⁸ Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – №12 С.103-108.

постачання на переробку.

На сьогодні чи не найголовнішою проблемою є відсутність знань про кооперацію. Передусім, у сільського населення, а також у більшості сільських голів, депутатів сільського й районного рівнів. Нерозуміння суті кооперативної ідеї не дає можливості скористатися тими перевагами, які відкриває для селян кооперація.

Серед інших обставин, що гальмують розвиток кооперації на селі, можна назвати також:

- бідність села, недоступність для селян та кооперативів ресурсів;
- слабка спроможність сільського населення до узгодження інтересів, до спільної діяльності через кооперативи, слабкість соціального капіталу на селі, пасивність сільського населення, відсутність лідерів;
- відсутність ринків збуту;
- неконтрольований напівкримінальний експорт низькоякісної продукції з інших країн;
- невиконання владою вже задекларованих зобов'язань, пасивність місцевої влади та як наслідок - недовіра до неї: в силу «... постійногонеотримання владою обіцянок щодо розвитку села, селяни зневірилися у владі»⁹.

Однак, якщо порівнювати загальносвітові тенденції розвитку кооперативного руху із вітчизняним досвідом, то сучасному розвитку кооперації в Україні властиві деякі особливості, які також стримують її подальший розвиток:

- по-перше, хоча українська кооперація відроджується на базі визнаних міжнародних кооперативних принципів та цінностей, проте, процес оновлення вітчизняної кооперації слабо підтримується сучасними теоретичними положеннями, науковими концепціями і ринковим досвідом. У результаті такого оновлення кооперація виявилася недостатньо адаптованою до

⁹ Україна на передодні міжнародного року кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Minagro.gov.ua/page/?12683>. – Назва з екрану.

сучасних умов;

- по-друге, її розвиток має дещо односторонній, звужений характер з переважанням організаційно-економічних аспектів, в результаті чого втрачаються соціально-економічні, культурно-просвітницькі тощо складові цього процесу.

- по-третє, розвиток кооперації в Україні відображає також проблеми формування ринкового середовища. У нових умовах кооперативні підприємства і організації об'єктивно прагнуть до використання ринкових методів господарювання, щоб успішно конкурувати з корпоративними формуваннями.

- по-четверте, українська кооперація розвивається фрагментарно, без належної взаємодії різних її видів та координації їхнього розвитку, що істотно заважає кооперації реалізувати всі свої переваги.

Зазначені вади кооперативного руху, відзеркалюють також ті проблеми, які утворилися в процесі становлення і розвитку сучасних форм кооперації в Україні в цілому¹⁰.

Що стосується політики нашої держави, то вона повинна будуватися на принципах: сприяння розвитку кооперації; невтручання в кооперативну діяльність; захисту кооперації й дотримання кооперативних принципів; інтеграції кооперативного сектора в інші галузі; підтримки співробітництва української кооперації з міжнародними кооперативними організаціями.

Дослідження кооперативних структур, які функціонують в Україні, дало можливість виявити основні проблеми, які стримують їх розвиток. Це, зокрема, недосконалість правового забезпечення – такий тип підприємств, як сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, не передбачено у Господарському кодексі України. Відсутність правового формату регулярної фінансової підтримки розвитку кооперації та не визначення неприбуткового характеру сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; нерозуміння й

¹⁰ Ревуцька А.О. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / А.О. Ревуцька // Актуальні проблеми економіки: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених. – Умань, 2010. – С. 15–17.

неготовність сільськогосподарських формувань і сільського населення до кооперування, недооцінка суті й переваг кооперативної моделі аграрного підприємництва через те, що кооперативна ідея не одержала ефективної політичної та інформаційної державної підтримки; неузгодженість інтересів учасників кооперації, наявність різних за розмірами суб'єктів господарювання; відсутність систематичної підготовки й відбору кооперативних лідерів і обмаль менеджерів вищого рівня; малоефективна або зовсім відсутня робота Національної представницької організації сільськогосподарських кооперативів¹¹.

Виходячи з аналізу стану науково-методичного забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації та проблем, які стримують розвиток останньої, необхідно: сприяти формуванню регіональних центрів кооперації, де разом з дорадчими службами надавати консультативну допомогу кооперативам, що створюються, сприяти підвищенню освітянських знань потенційних кооператорів, створити школу кооперативних лідерів, організувати атестацію державних службовців, відповідальних за розвиток кооперації; для забезпечення кадрами кооперативних формувань запровадити підготовку спеціалістів сільськогосподарської кооперації у вищих аграрних профілю. Забезпечити освіту та стажування за кордоном вітчизняних спеціалістів з кооперативного розвитку вищого рівня кваліфікації; активізувати наукові дослідження з питань розвитку кооперації та інтеграції в аграрному виробництві, ширше використовувати синергетичний підхід для методологічного обґрунтування системного розвитку кооперативного сектору з виокремленням структуро-утворювальних чинників формування багаторівневої горизонтально та вертикально інтегрованої кооперативної системи. Систематизувати економічні показники оцінки ефективності функціонування кооперативних структур і розширити дослідження чинників, що негативно впливають на розвиток кооперації.

¹¹ Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – №12 С.103-108.

У нашій державі також слід активізувати діяльність територіальних громад щодо створення сільськогосподарських кооперативів – як виробничих так і обслуговуючих. Також є доцільним розширення міжнародної виробничої кооперації в АПК у вигляді співробітництва на компенсаційній основі, яке буде проявлятися у прямих виробничих і коопераційних зв'язках, під якими потрібно розуміти безпосереднє довгострокове співробітництво підприємств України з партнерами інших країн.